

MINIATUURPIJPJES

door Karel Loeff

De wereld in het klein - een voorlopige inventarisatie. Miniatuurobjecten behoren tot dié kleinnoden, die altijd een zekere aantrekkingskracht op de mens zullen uitoefenen. Wie is er niet geboeid (geweest) door miniatuurautootjes, spoorbanen of poppenhuizen? Wellicht zult u denken: maar dat behoort toch tot de kindertijd? Toch is dit niet het geval. Het miniatuurobject in de ruimste zin van het woord is iets van alle tijden en voor alle leeftijden.

MINIATUURPIJPEN

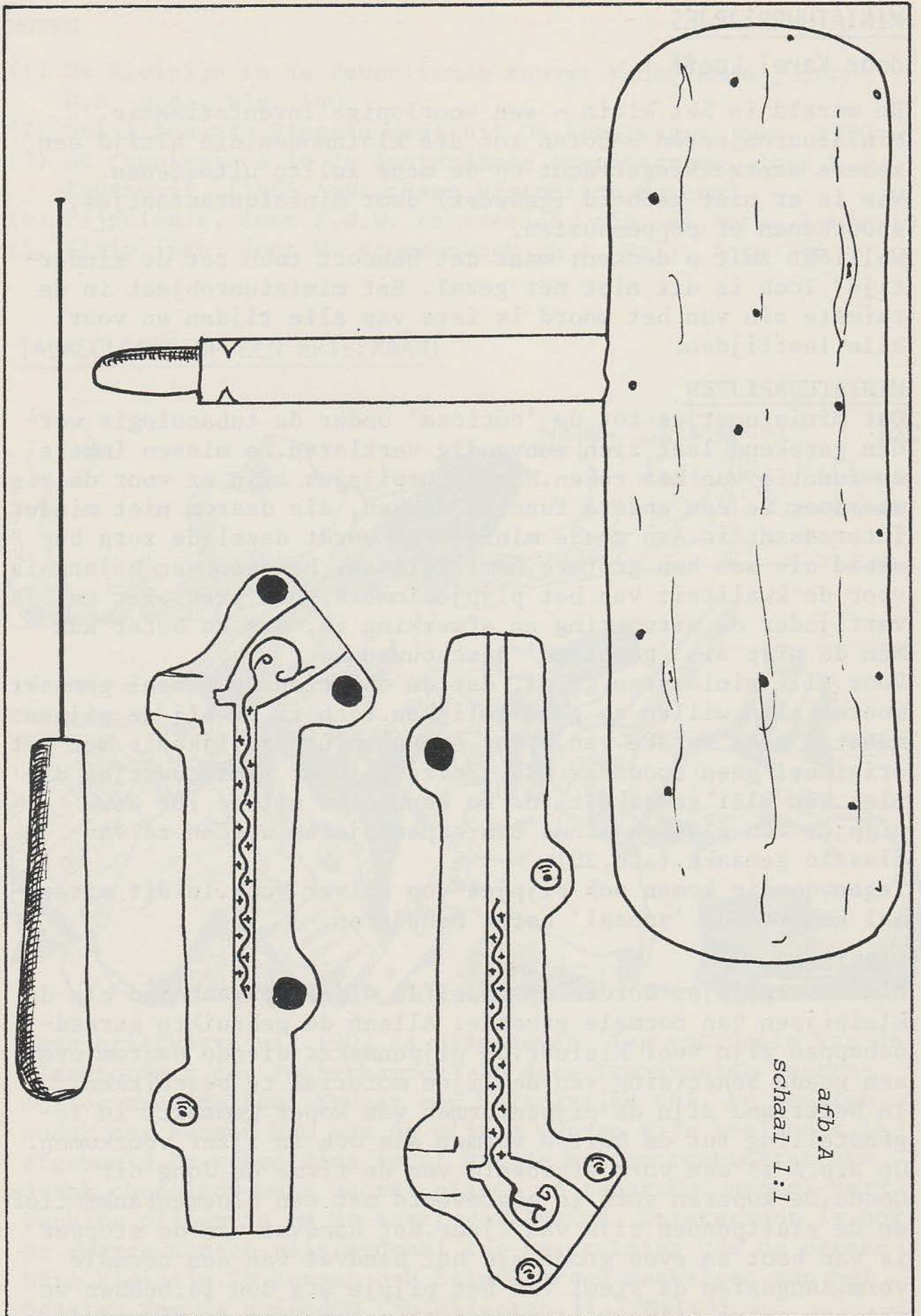
Dat miniatuurtjes tot de 'curiosa' onder de tabacologie worden gerekend laat zich eenvoudig verklaren. Ze missen immers de functie van het roken. Miniatuurpijpjes zijn er voor de sier waardoor ze een andere functie hebben, die daarom niet minder interessant is. Aan goede miniaturen wordt dezelfde zorg besteed als aan hun grotere familieleden, hetgeen van belang is voor de kwaliteit van het pijpje. Immers, hoe preciezer en verfijnder de uitvoering en afwerking is, des te beter kan men de pijp als 'geslaagd' beschouwen.

Voor alle miniaturen geldt, dat de objecten op schaal gemaakt moeten zijn, willen ze goed gelijken. Toch is er bij de pijpen meestal geen sprake van, omdat een absolute gelijkenis met het origineel geen noodzaak was. Zelfs zijn er miniatuurtjes die niet van klei gemaakt zijn. Zo kennen we uit de 18e eeuw pijpjes van glas en sinds een aantal jaren worden ze van plastic gemaakt. (afb. 20)

Tegenwoordig komen ook pijpjes van zilver voor. In dit materiaal kan men de 'schaal' beter benaderen.

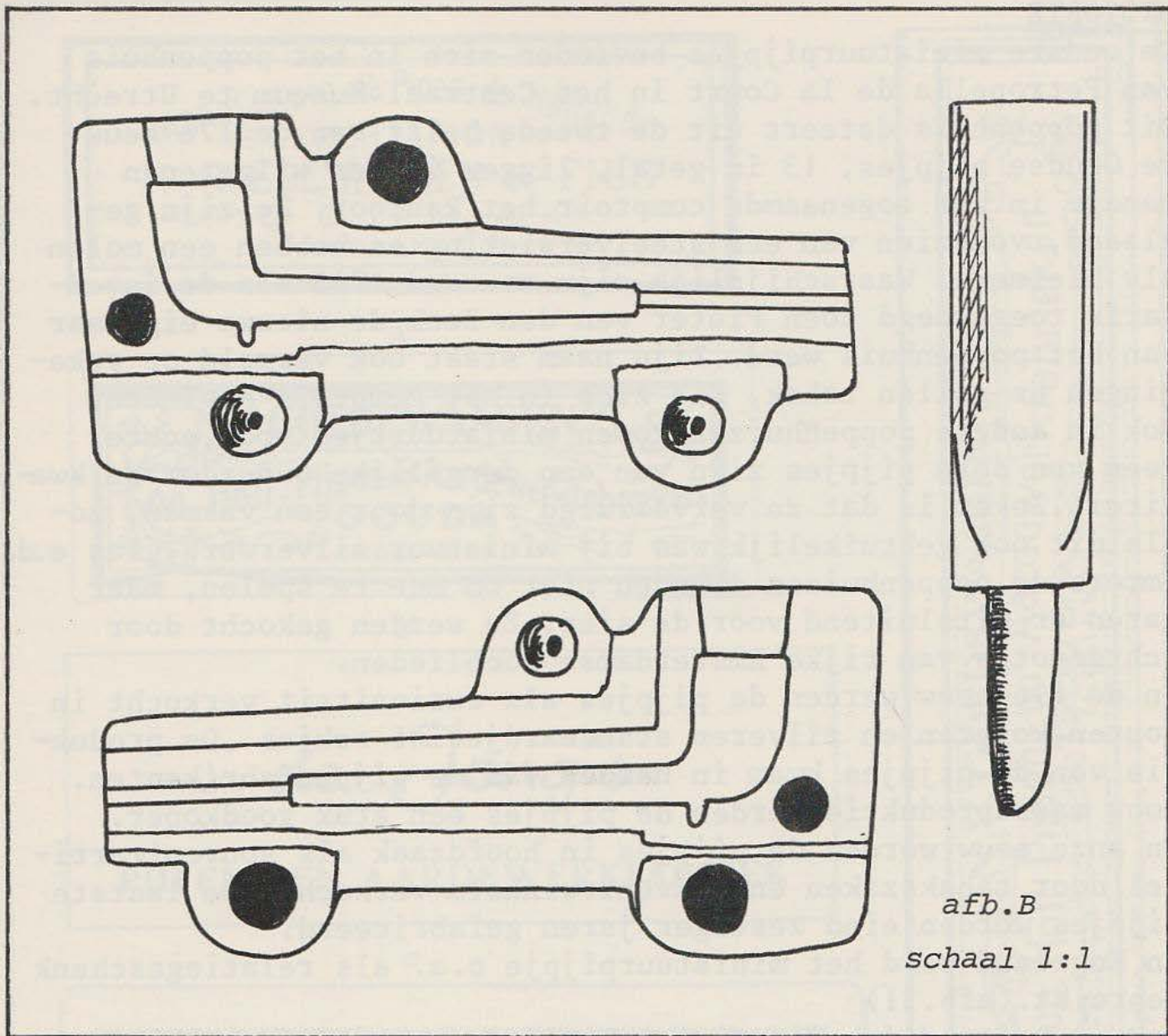
FABRICAGE

Miniatuurpijpjes worden op dezelfde wijze vervaardigd als de kleipijpen van normale grootte. Alleen de gebruikte gereedschappen zijn veel kleiner. De pijpenmaker diende daarom over een goede beheersing van de fijne motoriek te beschikken. In Nederland zijn de pijpenvormen van koper gemaakt, in tegenstelling tot de Duitse vormen die ook in ijzer voorkomen. Op afb. A is een vorm afgebeeld van de firma de Jong uit Gouda. De koperen vorm is gegraveerd met een bloemenrankmotief en de sluitpennen zijn van ijzer. Het handvat van de stopper is van hout en even groot als het handvat van een normale vorm. Aangezien de steel van het pijpje erg dun is, hebben we met een extra fijne weijerdraad te maken. Voor de vervaardi-

afb. A

schaal 1:1

afb. B
 schaal 1:1

ging van miniatuurpijpjes heeft men weinig ruimte nodig. Behalve op de fabriek werden ze in het verleden ook bij pijpenmakers thuis gemaakt. Een deel van de produkten is dus door huisvlijt ontstaan. Als de pijpjes gekast waren legde men ze in de groeven van kleine droogplankjes tegen het kromtrekken. Nadat ze afgewerkt en gedroogd waren werden ze in een ovenvaste pot gelegd en daarna gebakken.

Op afbeelding B zien we een miniatuurvorm van de firma Klauer uit Baumbach (Duitsland). De vorm en de stopper zijn gemaakt van een hard soort staal. De stopper kon men in een ijzeren handvat (stopfer-eisen) steken, waarin een vierkant gat was uitgespaard. In de vorm is duidelijk de geleiding van de weijerdraad te zien. De vorm is ook geschikt voor machinaal gebruik. Al geruime tijd heeft men de fabricage van miniatuur kleipijpjes beëindigd, de vakkennis is verdwenen en het is de vraag of die ooit terug zal komen.

HISTORIE

De oudste miniatuurpijpjes bevinden zich in het poppenhuis van Petronella de la Court in het Centraal Museum te Utrecht. Dit poppenhuis dateert uit de tweede helft van de 17e eeuw. De Goudse pijpjes, 13 in getal, liggen in een wilgetenen mandje in het zogenaamde comptoir, het kantoor. Ze zijn geglaasd, voorzien van een steelversiering en hebben een molen als hielmerk. Waarschijnlijk zijn ze rond 1745 aan de inventaris toegevoegd toen Pieter van den Beek de nieuwe eigenaar van het poppenhuis werd. Zijn naam staat ook vermeld op rekeningen en rollen tabak, die zich in het comptoir bevinden. Ook in andere poppenhuizen komen miniatuurtjes voor, echter geen van deze pijpjes zijn van een dergelijke ouderdom en kwaliteit. Zeker is dat ze vervaardigd zijn door een vakman, zoals dit ook gebruikelijk was bij miniatuur zilverwerk, glas e.d. Immers, de poppenhuizen dienden niet om mee te spelen, maar waren er uitsluitend voor de sier. Ze werden gekocht door echtgenotes van rijke Amsterdamse kooplieden.

In de 19e eeuw werden de pijpjes als curiositeit verkocht in houten, koperen en zilveren standaardjes of rekjes. De productie van de pijpjes kwam in handen van de pijpenfabrikanten. Door massaproductie werden de pijpjes een stuk goedkoper. In onze eeuw worden de pijpjes in hoofdzaak als souvenirartikel door tabakszaken en souvenirwinkels verkocht. De laatste pijpjes werden eind zestiger jaren gefabriceerd.

In Engeland werd het miniatuurpijpje o.a. als relatiegeschenk gebruikt. (afb. 21)

Ook in Duitsland komen miniatuurpijpjes voor. Vanwege de geringe belangstelling en de weinige afzetmogelijkheden werden ze weinig geproduceerd.

VERPAKKINGEN

De pijpjes werden in de regel in een doosje van 6 stuks verkocht. De firma de Jong verkocht ze ook per gros, om rekjes te vullen of los te verkopen.

Op afbeelding C staan de meest bekende doosjes afgebeeld. Het lange doosje van de firma Goedewaagen (afb. C-a) bevat 6 lange miniatuurtjes van het model 0000 (afb. 1). In doosje C-b, bestemd voor de export, zitten 6 witte pijpjes (afb. 4).

Doosje C-c bevat witte, rode en zwarte pijpjes, van elk twee stuks (afb. 6). De doosjes C-d en C-e van de firma de Jong hadden een verschillende inhoud. Het Zenith doosje bevat 6 witte pijpjes (afb. 8). Van dit doosje bestaat nog een andere uitvoering met een moderner lettertype en de tekst GOUDA HOLLAND aan de linkerzijde van het doosje afgebeeld.

Manufacture de Pipes de Hollande
 EXPORTATION
 P. GOEDEWAAGEN et FILS
 GOUDA
 HOLLANDE

a

N.V. GOEDEWAAGEN'S
 Kon. Holl. Pijpen- en Aardewerkfabrieken
 GOUDA
 (HOLLAND)

b

de Jong's
 PIJPEN- EN AARDEWERKFABRIEK

c

DE JONG'S
 Pijpen- en
 Aardewerk
 - Fabriek -
 GOUDA
 Telefoon
 3662 - 3677
 K 2024 P

d

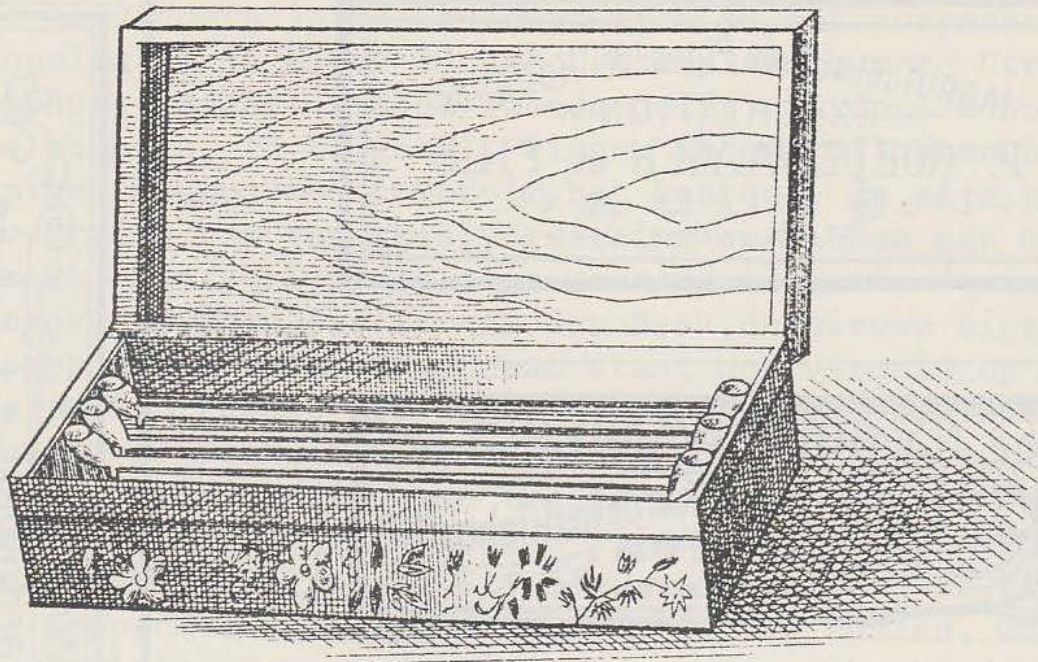
N.V. GOEDEWAAGEN'S
 Kon. Holl. Pijpen- en Aardewerkfabrieken
 GOUDA
 (HOLLAND)

e

PLATEELBAKKERIJ
 EN PIJPFABRIEK
 „ZENITH” GOUDA
 HOLLAND

afb. C

f

Afb. D Miniatuurpijpjes in doosje. Goedewaagencatalogus nr. 4

STANDAARDJES EN REKJES

Vaak bewaarde men de pijpjes in het oorspronkelijke doosje, waarbij ze soms letterlijk jaren lang 'in de watten' werden gelegd. Maar ook werden ze in standaardjes of rekjes gestoken. Zo bevinden zich in mijn verzameling 13 verschillende koperen standaardjes, waarvan enkele uit twee kleuren koper zijn samengesteld. De standaardjes kunnen 3 of 6 pijpjes herbergen. Sommige staan op kleine pootjes, waardoor ze er elegant uitzien. Zelfs voor de 13.5 cm lange miniatuurpijpjes zijn speciale koperen standaardjes vervaardigd.

De duurder uitvoeringen werden van zilver gemaakt, soms compleet met zilveren pijpjes. Over namaken gesproken: zelfs het plastic namaakpijpje (afb. 20) werd opnieuw maar nu in zilver gecopieerd.

Van vroeger datum zijn de zilveren rekjes uit Schoonhoven, die in kleine oplagen gemaakt zijn door diverse zilversmeden. Hier kan men beslist niet over 'massa-artikel' spreken.

Houten - en vooral aardewerkrekjes komen veelvuldig voor. Goudse aardewerk- en pijpenfabrikanten brachten schildjes voor 4 of 6 pijpen in verschillende modellen op de markt. Ze werden geglazuurd of beschilderd en dikwijls voorzien van teksten zoals GOUDA of HOLLAND.

Ook rookaccessoires komen in miniatuurvorm voor, zoals komfoortjes, asschepjes en luciferhouders van koper of zilver.

FABRIKANTEN

In de verschillende catalogi van de Goudse pijpenfabrikanten staan miniatuurpijpjes afgebeeld. De tot nu toe oudste vermelding van een miniatuurpijp is te vinden in catalogus nr.4 van de firma Jan Prince & Cie uit + 1885. Onder nummer 75 staat een miniatuurpijp afgebeeld met een lengte van 5.3 cm. De zijkant van de kop is versierd met een kleine tudorroos.

In de Goedewaagencatalogus nr.4 (+ 1900) staan 3 modellen afgebeeld. Nr.0, een bewerkt pijpje van 6 cm, Nr.00, een glad model van 6 cm en Nr.000, een glad model met een iets grotere kop en een lengte van 6.5 cm. In catalogus 6 staat een nieuw model afgebeeld, Nr.0000 hiervan is de lengte 13.5 cm. Dit model is ook in kruluitvoering gemaakt. (zie fragment op afb.2)

In de catalogus van P.van der Want Gz (+ 1900) zijn 4 pijpjes opgenomen. Ze hebben geen nummer, maar worden met naam genoemd. Men onderscheidt de 'Korte miniatuur' een pijpje van 6 cm met bloemenrankmotief en de 'Lange miniatuur' een glad pijpje van 9 cm lang. Verder de 'Kleine krulminiatuur', een gekrulde versie van de korte miniatuur en tot slot de 'Groote krulminiatuur'. De voorzijde van de kop is versierd met het wapen van Gouda. Ongekruld is deze pijp ruim 16 cm lang!

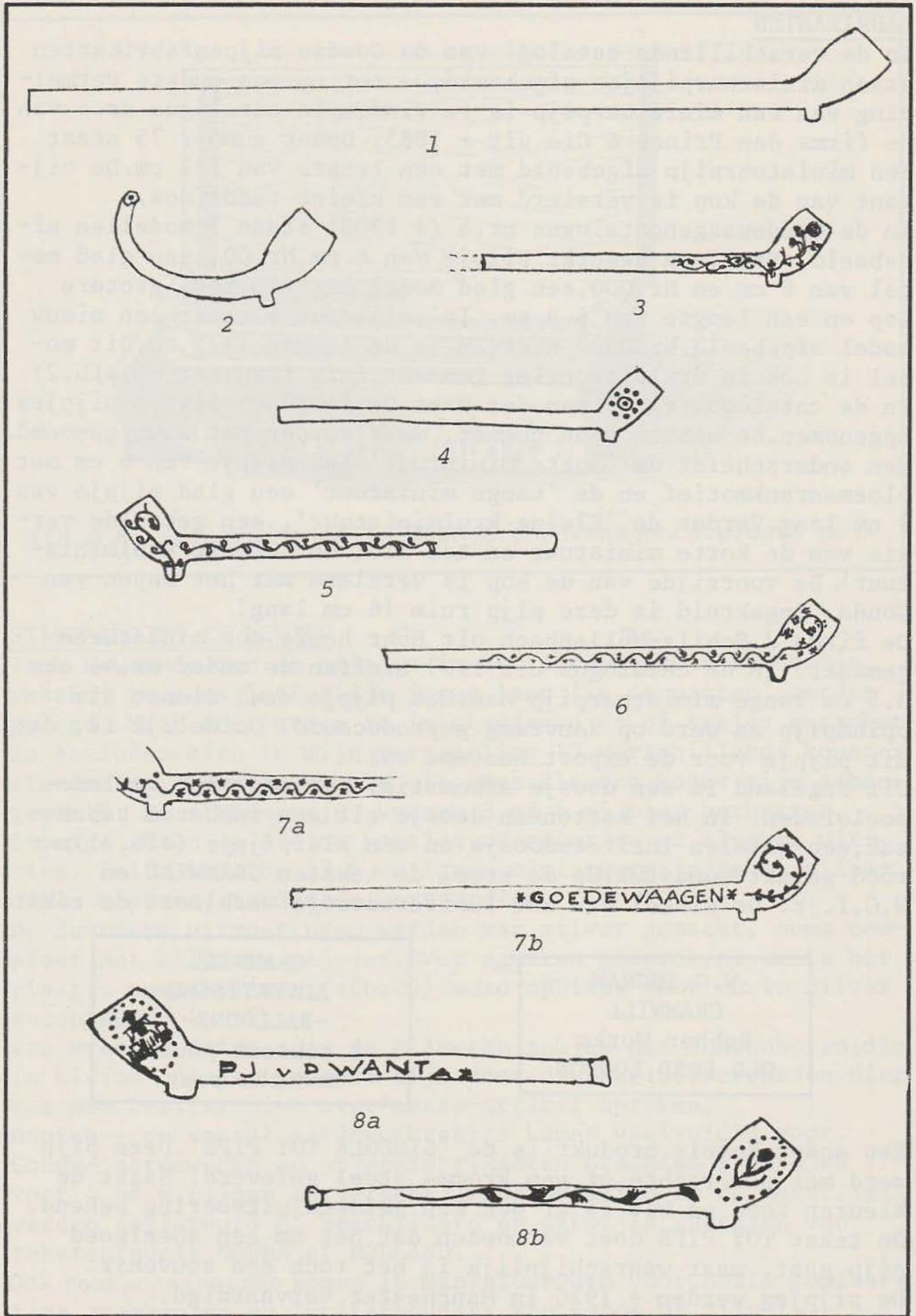
De firma J.Schilz-Müllenbach uit Höhr heeft ook miniaturen gemaakt. In de catalogus uit 1939 treffen we onder nr.44 een 3.5 cm lange miniatuurpijp aan. Het pijpje deed dienst als opiumpijp en werd op aanvraag geproduceerd. Duidelijk is, dat dit pijpje voor de export bestemd was.

Uit Engeland is een doosje afkomstig, bestemd voor reclame-doeleinden. In het kartonnen doosje zit een rubberen tabakszak, een metalen lucifersdoosje en een kleipijpje (afb.21) met rood gelakt mondstuk. Op de steel de teksten GRAMWILL en W.G.I.jr. De wikkel van het lucifersdoosje verklaart de tekst:

W.G. INGRAM
GRAMWILL
Rubber Works
OLD FORD, LONDON

GRAMWILL
ADVERTISING
-BALLOONS-
& tobacco pouces
are the best

Een ander Engels produkt is de 'SINCOLA TOY PIPE'. Deze pijp werd met een rechte of een kromme steel geleverd. Naast de kleuren rood en wit is er ook een gelakte uitvoering bekend. De tekst TOY PIPE doet vermoeden dat het om een speelgoed pijp gaat, maar waarschijnlijk is het toch een souvenir. De pijpjes werden + 1920 in Manchester vervaardigd.

INVENTARISATIE MODELLEN

Miniatuurpijpjes komen, net als bij de gewone kleipijpen, in verschillende kleuren voor. Witte zijn algemeen, rode komen minder voor en zwarte zijn zeldzaam. Beschilderde modellen zijn van de firma de Jong.

GOEDEWAAGEN

- afb. 1 - lengte 12.5 cm, voorkomend in rode en witte klei.
- afb. 2 - fragment van de krulpijp van afb.1, kleur wit.
- afb. 3 - steel afgebroken, decoratie: bloemenrank, witte klei.
- afb. 4 - lengte 6.5 cm, decoratie: roosmotief, witte klei.
- afb. 5 - lengte 6.4 cm, decoratie: ranken, witte klei.
- afb. 6 - lengte 6.5 cm, decoratie: rank met bloemen, witte, rode en zwarte klei, Voorkomend in doosje afb. C, b.
- afb. 7 - lengte 7.5 cm, decoratie: ranken, rechts op de steel de tekst 'Goedewaagen', in witte en rode klei.

ZENITH/P.J.VAN DER WANT Azn

- afb. 8 - lengte 7 cm, decoratie: op de steel een rank en de tekst 'P.J.v.v.Want Az', op de kop links het melkmeisje en rechts een tulp, witte klei. Voorkomend in doosje afb. C, f.
- afb. 9 - lengte 7.4 cm, decoratie: ranken op de steel, op de kop links een vrouw met vogel in de hand, rechts een bloem. witte klei.

P.VAN DER WANT Gz

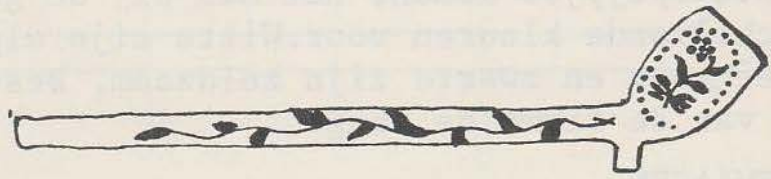
- afb.10 - lengte 8.7 cm, decoratie: vóór op de kop het wapen van Gouda. Witte klei. Oorspronkelijke lengte 16 cm, de pijp werd gebruikt als krulpijp.

DE JONG

- afb.11 - miniatuurkrul, decoratie: bloemenrank, de krulpijpjes werden in 3 variaties beschilderd. 1) kop rood/wit/rood, mondstuk rood, hieltje goud. 2) kop rood/wit/blauw, mondstuk rood en hieltje goud. 3) hele pijp rood, hieltje en bloemenrank goud. Witte klei.
- afb.12 - lengte 7.3 cm, decoratie: ranken, zwarte klei
- afb.13 - lengte 6.1 cm, decoratie: bloemenrank, witte klei
- afb.14 - lengte 6.9 cm, decoratie: ranken, witte klei
- afb.15 - lengte 8 cm, decoratie ranken, witte en rode klei. Ook voorkomend in blauwe inkt gedoopt. Deze pijp komt uit de vorm afb. A. De graving is versleten.
- afb.16 - lengte 7.3 cm, witte en rode klei. Ook in oranje beschilderd, Hiel, mondstuk en bovenrand kop goudkleur.

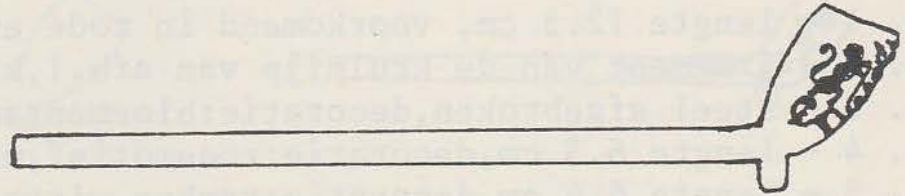
9a

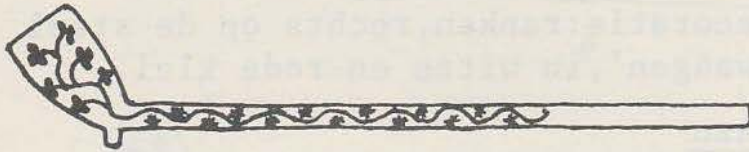
9b

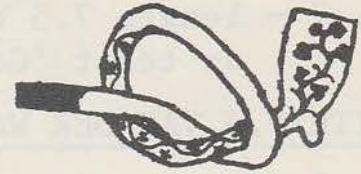
10a

10b

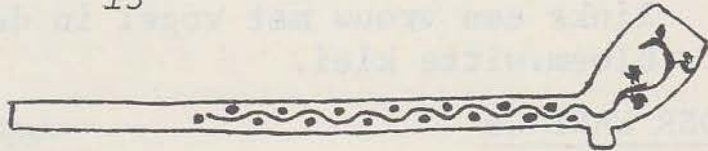
11

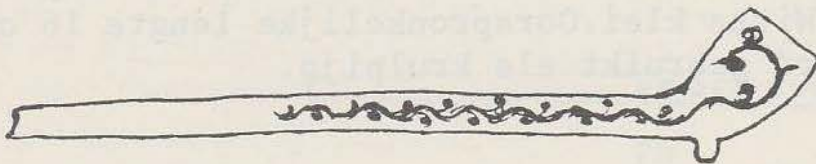
12

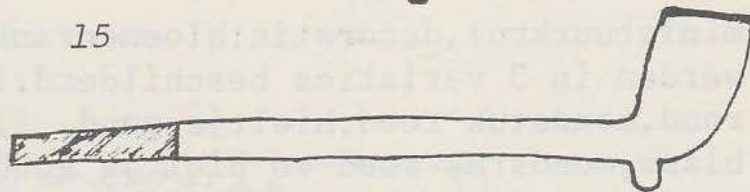
13

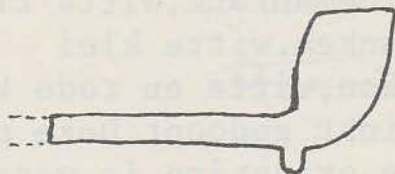
14

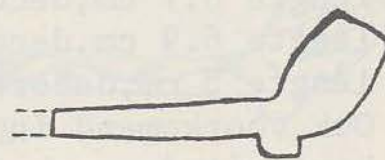
15

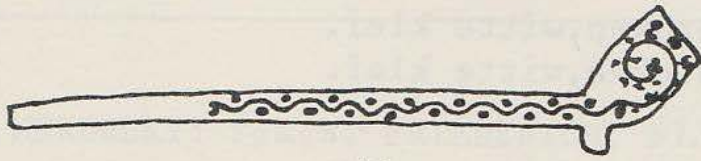
16

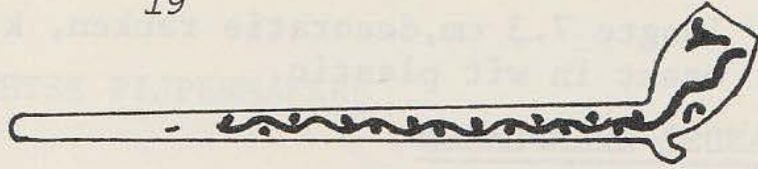
17

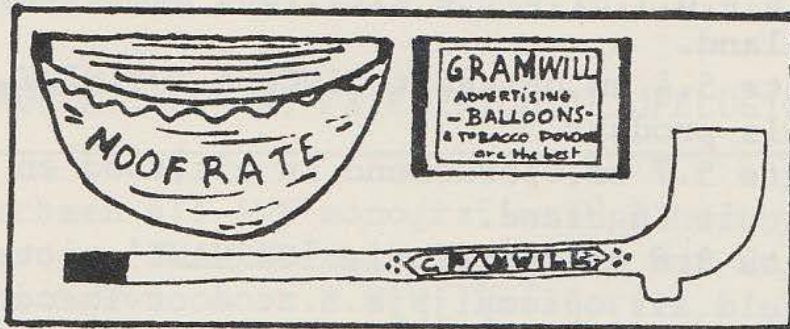
18

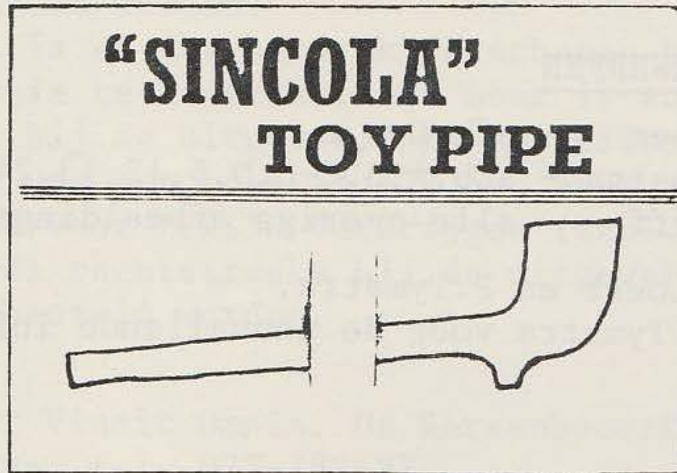
19

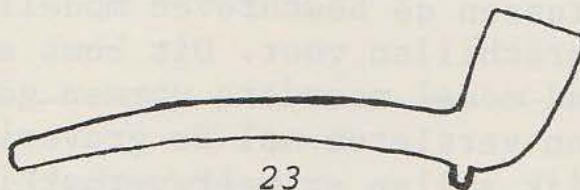
20

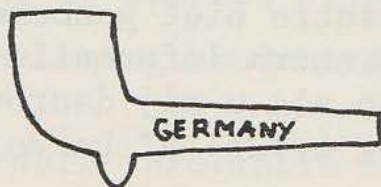
21

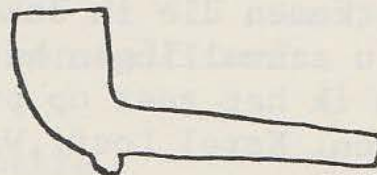
22

23

24

25

NEDERLANDS ONBEKEND

- afb.17 - steel afgebroken,witte klei.
afb.18 - steel afgebroken,witte klei.

ANDER MATERIAAL

- afb.20 - lengte 7.3 cm,decoratie ranken, kleiminiatuur nage-
maakt in wit plastic.

BUITENLANDSE EXEMPLAREN

- afb.21 - lengte 6.7 cm,inscriptie rechts: GRAMWILL,inscriptie
links:W.G.I.Jr,witte klei,rood mondstuk, produkt uit
Engeland.
afb.22 - lengte 5.4 cm,op kaart SINCOLA TOY PIPE,witte klei,
Engels produkt.
afb.23 - lengte 5.7 cm,voorkomend in wit,rood en gelakt.Pro-
dukt uit Engeland.
afb.24 - lengte 3.6 cm,inscriptie 'GERMANY',witte klei. Ver-
handeld als opiumpijpje o.a. door Theodor Lamp,
grossier te Höhr. Westerwalds produkt.
afb.25 - Als nr.24 zonder inscriptie.

AFGEBEELDE VOORWERPEN

- Collectie B.Hubee - afb.C-a,4
Collectie F.Tymstra - afb.A,B,C-d,D,5,12,13,24,25
Collectie K.Loeff - alle overige afbeeldingen

Tekeningen: K.Loeff en F.Tymstra.

Met dank aan F.Tymstra voor de aanvullende informatie.

BESLUIT

Veel van de afgebeelde miniatuurtjes kan men niet in catalogi terugvinden. Ook tussen de beschreven modellen komen varian-ten met minieme verschillen voor. Dit komt enerzijds dat er van een goed lopend model meerdere vormen gemaakt werden, anderzijdsdat van een versleten mal de graving werd opgehaald. Hoogstwaarschijnlijk zullen er meer verpakkingen of modellen in omloop zijn geweest. Ook kunnen modellen in meerdere kleu-ren voorkomen die in deze inventarisatie niet genoemd zijn. Indien u aanvullingen heeft of over extra informatie beschikt dan zou ik het zeer op prijs stellen als u mij daarover wil berichten. Karel Loeff